

Тенденції розвитку та головні причини конфліктності в соціально-трудо­вій сфері на вугільних підприємствах за роки незалежності України

В. ЗАРВОВСЬКИЙ
 НДІ соціально-трудо­вих відносин
 Міністерства праці та соціальної політики України
 м. Луганськ

Постановка проблеми. Вугледобувна галузь споконвіку була дотаційною галуззю як в Україні, так і у світі, що вимагає витрат з державного та місцевих бюджетів. З кінця 80-х рр. минулого століття вона є найбільш соціально нестабільною галуззю економіки України. Цьому сприяли економічні реформи Перебудови, що передбачали свободу слова та можливості виробників захистити свої інтереси. Це, у свою чергу, спричинило появу наприкінці 80 рр. минулого століття перших шахтарських страйків.

На той період (кінець 80-х – перша половина 90-х рр. ХХ ст.) страйки не були якоюсь відмітною рисою лише вугільної галузі – це явище було притаманне й іншим галузям економіки та соціальної сфери (страйки металургів, учителів, лікарів та ін.), але шахтарські страйки були найчисленнішими та найпотужнішими за своїм розмахом. Вони набувають загальнонаціонального масштабу, акції протесту чергуються: масові невиходи шахтарів на роботу в усіх вугільних регіонах, походи до Києва, перекривання залізничних шляхів відбуваються одне за одним, а одночасно з ними перед місцевими адміністраціями всіх вугільних регіонів України з'являються величезні табори невдоволених працівників вугільної галузі.

З 1996 р. розпочинається новий період в існуванні вугільної промисловості України – згідно з Указом Президента України № 116/96 від 7 лютого 1996 р. “Про структурну перебудову вугільної промисловості” започатковано реструктуризацію вугільної галузі. Не можна стверджувати, що шахти в Україні почали закривати лише з 1996 р. Так, за 1970 – 1995 рр. в Україні було закрито 152 збиткові та безперспективні шахти.

З 1996 р. розпочинається реформування системи управління вугільної промисловості України. Так, створений у 1990 р. Державний комітет з питань вугільної промисловості у 1994 р. було реорганізовано в

Міністерство вугільної промисловості України, яке у 1999 р. разом із Міністерством енергетики України було об'єднано в Міністерство палива та енергетики України. Але, у свою чергу, 25 липня 2005 р. зі складу Міністерства палива та енергетики України знову було виокремлено Міністерство вугільної промисловості України.

Протягом 1996 – 1997 рр. на базі вугільних підприємств було створено 32 державні холдингові компанії (ДХК) зі статусом відкритих акціонерних товариств (ВАТ). А у 2003 р. залишилося лише 18 ДХК та 6 виробничих об'єднань, які, у свою чергу, було реорганізовано у 20 державних вугільних підприємств (ДП) – це не враховуючи ДП “Павлоградвугілля”, яке має власну історію реструктуризації, відмінну від інших підприємств¹.

Необхідно зазначити, що, незважаючи на такий складний перебіг реструктуризації вугільної промисловості, зміна форм власності вугільних підприємств відбулася здебільшого без порушень законодавчих норм. Не дотримувалися лише вимог трудового законодавства щодо працевлаштування вивільнених працівників ліквідованих підприємств. Однак вугільна галузь досі залишається однією із проблемних галузей економіки України, осередком виникнення конфліктів, що зумовлює багато проблем, які майже неможливо подолати, зокрема:

- велика глибина розміщення вугільних пластів;
- складні гірничо-геологічні умови видобутку;
- значний відсоток зношеності виробничого устаткування;
- трудомісткість шахтарської праці;
- висока собівартість видобутого вугілля.

Це, звичайно, привертає значну увагу до проблем вугільної галузі України й потребує ретельного вивчення для зменшення їх наслідків, а також профілактики та вирішення конфліктних ситуацій, які виникають у результаті цих та інших проблем.

¹ ДП “Прогноз стану соціально-трудо­вих відносин, шляхи забезпечення їх стабільності на підприємствах вугільної промисловості в ході реформування галузі та вирішення колективного трудового спору галузевого рівня”. 1 етап. Науковий керівник – Гуляев В. В. – Луганськ: ДУ НДІ СТВ, 2004. – 30 с.

Аналіз останніх досліджень. Проблеми вугільної промисловості України висвітлюються як у засобах масової інформації, так і у публікаціях науковців і політичних діячів України. Це зумовлено тим, що проблеми вугільної промисловості вже вийшли за межі цієї галузі і стали проблемами загальнонаціонального масштабу. Проблеми реструктуризації та приватизації вугільних підприємств, а також їх наслідки в соціально-економічній сфері висвітлюються в працях В. Турманова, М. Волинця, Г. Осового, В. Саприкіна, М. Папієва, С. Мельника та ін. У своїх роботах вони приділяють увагу переважно таким проблемам, як: виведення вугільної галузі зі стану збитковості, вивчення причин соціально-трудова конфліктів та визначення шляхів їх розв'язання, вивчення процесу приватизації вугільних підприємств та пов'язаних із нею проблем, вивчення проблем соціального захисту населення вугільних регіонів та підвищення його добробуту тощо.

Вже 8 років Державна установа Науково-дослідний інститут соціально-трудова відносин (ДУ НДІ СТВ) плідно співпрацює з Національною службою посередництва та примирення (НСПП) і вивчає на її замовлення соціально-трудова та соціально-економічні проблеми вугільних регіонів Донбасу. Результати цих досліджень відображено у звітах ДУ НДІ СТВ, виконаних за участю С. Мельника, В. Гуляєва, В. Матросова та М. Мартиненка. Останні з цих наукових доробок висвітлюються у Бюлетені НСПП².

Мета дослідження. Вивчення проблем соціально-трудова відносин, причин та передумов виникнення колективних трудових спорів (КТС) на підприємствах вугільної галузі України, аналіз їхніх негативних наслідків та визначення шляхів зниження рівня конфліктності в соціально-трудова сфері підприємств цієї галузі та вугільних регіонів нашої країни загалом.

Виклад основного матеріалу. До кінця 80-х рр. минулого століття в Україні, яка на той час входила до складу Радянського Союзу, страйків не було. Неможливо стверджувати, що працівники вугільної промисловості були всім задоволені і на вугільних підприємствах не було жодного КТС, але на той час такі питання не афішували, та й психологія народу була іншою – було прийнято вважати державу гарантом свого благоустрою та забезпечення матеріального добробуту. І справді, життя працівників вугільних підприємств та їхніх сімей забезпечувалося державою на належному рівні, заробітна плата та забезпечення соціальними гарантіями шахтарів були одними з найвищих у Радянському Союзі, зношеність устаткування була набагато нижчою, охороні праці приділялося значно більше уваги (зараз на багатьох шахтах використовуються машини та устаткування ще тих часів). Необхідно також зважати на істотну роль

пропаганди в ті роки – шахтарська праця вважалася дуже почесною. Все це й забезпечувало низький рівень конфліктності у вугільній галузі до кінця 80-х рр. ХХ ст.

З кінця 1980-х рр. починається криза соціалістичної системи у світі, зокрема в Радянському Союзі. Політична криза спричинила економічний занепад, який тривав в Україні понад 10 років.

Головними причинами виникнення КТС у вугільній галузі наприкінці 80-х – у першій половині 90-х рр. ХХ ст. були такі:

- дефіцит найважливіших промислових і продовольчих товарів;
- політична криза на всіх рівнях суспільства;
- величезний рівень інфляції (ціни зросли більш як у 10 тисяч разів), що, звичайно, спричинило падіння матеріального добробуту сімей;
- зниження реального рівня заробітної плати та, як наслідок, реальних доходів населення.

Створений у 1990 р. Державний комітет з питань вугільної промисловості не міг вирішити всіх питань вугільної промисловості, і у 1994 р. його було реорганізовано в Міністерство вугільної промисловості України.

Головною відмінністю КТС та страйків того періоду був їхній загальнонаціональний характер. Страйки охопили майже всю країну: страйкуючі шахтарі розбивали табори біля будинків адміністрацій кожного з вугільних регіонів, здійснювали піші походи до Києва, перекривали залізничне сполучення, що завдало величезних збитків не тільки вугільній промисловості, а й усій економіці України.

1996 р. стає переломним в існуванні вугільної промисловості України – починаються активні спроби реанімувати вугільну промисловість політичними засобами. Так, 07.02.1996 р. було підписано Указ Президента України “Про структурну перебудову вугільної промисловості”, згідно з яким вугільні підприємства переставали існувати як окрема юридична одиниця й об'єднувались у ДХК та ВАТ, також було створено ДП “Укрвуглереструктуризація”, головною метою якого було закриття збиткових і безперспективних шахт.

Надалі протягом 1996 – 2000 рр. було прийнято чимало постанов Верховної Ради України, постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України, які стосувались окремих питань реструктуризації вугільної промисловості:

- розпорядження КМУ № 650-р від 08.10.1996 “Про заходи щодо забезпечення соціального захисту працівників, які вивільняються”;
- Постанова КМУ № 1105 від 12.09.1996 “Про додаткові заходи щодо прискорення структурної перебудови вугільної промисловості”;

² Зарвовський В., Мельник С., Матросов В., Мартиненко М. та ін. Стан та перспективи розвитку соціально-трудова конфліктності на вугільних підприємствах, що діють у так званих депресивних регіонах // Бюлетень НСПП. – 2006. – № 10. – С. 33 – 47.

➤ Постанова КМУ № 594 від 19.06.1997 “Про додаткові заходи щодо поліпшення фінансового становища підприємств вугільної промисловості та соціально-економічної ситуації у шахтарських регіонах”;

➤ Постанова КМУ № 623 від 28.06.1997 “Про заходи щодо соціального захисту працівників, вивільнюваних у зв’язку із закриттям (ліквідацією) неперспективних вугледобувних та вуглепереробних підприємств Міністерства вугільної промисловості України”;

➤ Постанова ВРУ № 817-XIV від 02.07.1999 “Про погашення заборгованості працівникам вугільної промисловості України” тощо.

Для ефективнішого функціонування підприємств паливно-енергетичного комплексу, розв’язання проблем взаємних неплатежів, спрощення створення міжгалузевих компаній, до складу яких входили б шахти, збагачувальні фабрики та електростанції, Указом Президента України № 1573 від 15.12.1999 р. “Про зміни у структурі центральних органів виконавчої влади” на базі Міністерства вугільної промисловості України та Міністерства енергетики України було створено Міністерство палива та енергетики України. Це дало можливість об’єднати енергетику, вугільну, нафтову та газову промисловість.

Але всі ці заходи не дали того ефекту, на який сподівалися керівники вугільної промисловості України. Зважаючи на те, що криза втрачає гостроту, зокрема темпи інфляції починають зменшуватися, шахтарські страйки втрачають свою масовість і загальнонаціональний характер. Так, якщо у 1996 р. страйки було зареєстровано на 1269 підприємствах вугільної галу-

зі, то у 1998 р. – на 687, у 1999 р. – на 290, а у 2001 р. – на 31 підприємстві³.

Необхідно зазначити, що головною причиною КТС та страйків у вугільній промисловості з другої половини 90-х рр. XX ст. і дотепер є несвоечасність виплати заробітної плати. Хоча необхідно зазначити, що поступово виявляється тенденція до зменшення заборгованості з заробітної плати. Якщо на кінець 1996 р. вона становила близько 3 млрд грн (у перерахунку на сучасні ціни), то у 1998 р. знизилася до 2,2 млрд грн. Така тенденція в розвитку вугільної промисловості зберігалась аж до 2005 р.

19.09.2001 р. Постановою КМУ № 1205 затверджено програму “Українське вугілля”, якою передбачено тенденції розвитку вугільної промисловості України до 2010 р., головними завданнями якої є:

➤ підвищення рівня вугільної промисловості в забезпеченні енергетичної безпеки держави та сприяння розвитку вітчизняного металургійного комплексу;

➤ реформування відносин власності та вдосконалення системи управління галуззю;

➤ удосконалення ринку вугільної продукції;

➤ фінансове оздоровлення вугільної промисловості;

➤ підвищення рівня безпеки та охорони праці шахтарів;

➤ розв’язання соціальних та екологічних проблем⁴.

Збільшуються асигнування у вугільній галузі з держбюджету України (рис. 1), розмір яких з урахуванням рівня інфляції значно скоротився з 1991 р. по 2000 р.

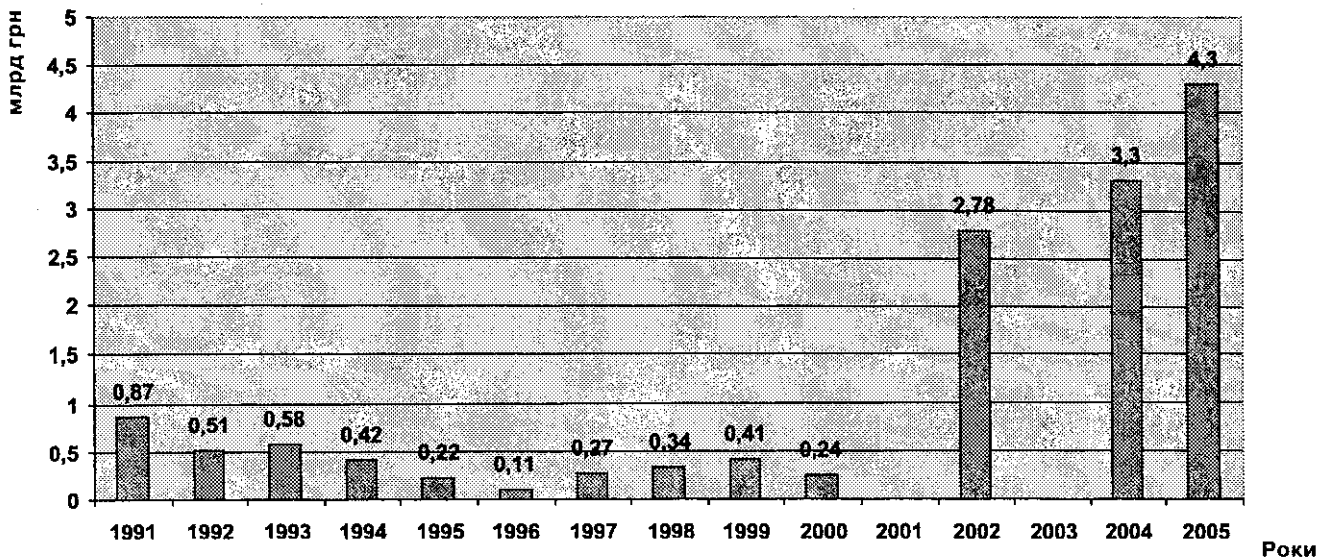

Рис. 1. Динаміка капіталовкладень у вугільну промисловість із держбюджету України, млрд грн

Поступове зменшення заборгованості з заробітної плати та збільшення фінансування вугільної галузі з держбюджету України стають головними причинами

зниження рівня соціально-трудової конфліктності у вугільних регіонах, хоча ситуація у вугільній галузі залишається ще занадто гострою. Змінюються засоби

³ ЦДР “Розробка механізмів упередження та розв’язання конфліктів на підприємствах вугільних регіонів в умовах структурної перебудови галузі”. II етап. Науковий керівник — Гуляев В. В. — Луганськ: ДУ ЦДІ СТВ, 2003. — 37 с.

⁴ Програма “Українське вугілля” // Зб. уряд. норм. актів України. — 2001. — № 33. — С. 34 — 105.

шахтарської боротьби та непокори – значно зменшується кількість страйків і боротьба переходить на нижчий рівень – рівень вугільних об'єднань та підприємств (ця ситуація зберігається і досі) – наприклад, страйки на підприємствах ДП “Первомайськвугілля” (Луганська область) на межі ХХ – ХХІ ст., мітинг працівників “Макіїввугілля” (Донецька область) та страйк працівників шахти “Никанор-Нова” (м. Зоринськ, Луганська область) у середині 2005 р.

Неабияку роль у виявленні шахтарського невдоволення відіграє й діяльність ДП “Укрвуглереструктуризація”. Взагалі реструктуризація вугільної промисловості – це не тільки закриття збиткових і неперспективних шахт, а й подальше працевлаштування вивільнюваних шахтарів, фінансування соціальних та екологічних заходів, впровадження в галузі новітніх технологій. Як свідчить досвід розвинутих європейських країн, таких як Бельгія, Великобританія, Німеччина, Франція, до 40,0 – 50,0% загальної суми фінансування має йти на технічне переоснащення вугільних підприємств.

У 1996 – 1999 рр. закриття шахт було одним із засобів тиску на страйкуючих шахтарів (переважна більшість страйків та КТС відбувалася на збиткових шахтах). Було закрито багато шахт, що мали значні запаси вугілля. Наприклад, закрита шахта “Бутовська Донецька” мала на балансі понад 40 млн т вугілля⁵.

Високі темпи фізичної ліквідації вугільних підприємств, ненадання вивільнюваним працівникам інших робочих місць, недостатнє фінансування заходів з пом'якшення негативних соціальних та екологічних наслідків закриття шахт відразу ж позначилися на стані вугільних регіонів – значно збільшився рівень безробіття, майже знищено комунальні системи, телефонний зв'язок, медичне та транспортне забезпечення. У Луганській області такими регіонами є міста Красний Луч, Антрацит, Кіровськ, Зоринськ, Брянка та ін. Це теж є однією з причин високого рівня конфліктності в соціальній сфері вугільних підприємств нашої країни.

Зниженню рівня конфліктності сприяло ухвалення Закону України “Про порядок вирішення колективних трудових спорів (конфліктів)” (1998 р.), за яким орган, що збирається очолити страйк, зобов'язаний письмово попередити власника або вповноважений ним орган за тиждень до початку страйку, а в разі прийняття рішення про страйк на безперервно діючому виробництві (якими є вугільні підприємства) – за п'ятнадцять діб.

Також однією з причин зниження рівня конфліктності стає еволюція самих профспілкових об'єднань

– на більшості підприємств профспілка є “додатком” адміністрації та виконує лише другорядні функції (організація спортивних та святкових заходів, екскурсій, розподіл путівок тощо), нехтуючи своєю головною функцією – захистом працівників. Хоча варто зазначити, що профспілки вугільної промисловості: Профспілка працівників вугільної промисловості (ППВП), яку очолює В. Турманов, та Незалежна профспілка гірників (НПГ), яку очолює М. Волинець, є досить потужними й завжди намагаються захищати інтереси своїх членів.

За останні кілька років вугільна галузь України розвивається досить стабільно (лише спад 2005 р., пов'язаний із політичними подіями, вибивається із загальної тенденції):

- поступово зростає рівень заробітної плати (у липні 2006 р. у середньому в Україні він становив: ГРОВ – 2730,7 грн, прохідники – 2419,8 грн, гірники з ремонту гірничих виробок – 1647,1 грн);

- зростає фінансування з держбюджету України, хоча все одно цих грошей україн не вистачає на задоволення нагальних потреб галузі (див. рис. 1);

- зменшується заборгованість із заробітної плати (станом на 01.01.2005 р. вона становила 208,9 млн грн, на 01.01.2006 р. – 47,4 млн грн)⁶.

Проте, незважаючи на такі позитивні тенденції, рівень видобутку вугілля істотно не змінюється після того, як протягом 1991 – 1995 рр. він знизився зі 135,0 до 83,6 млн т на рік (38,1%), і щороку коливається з амплітудою в 10 – 13 млн т (рис. 2).

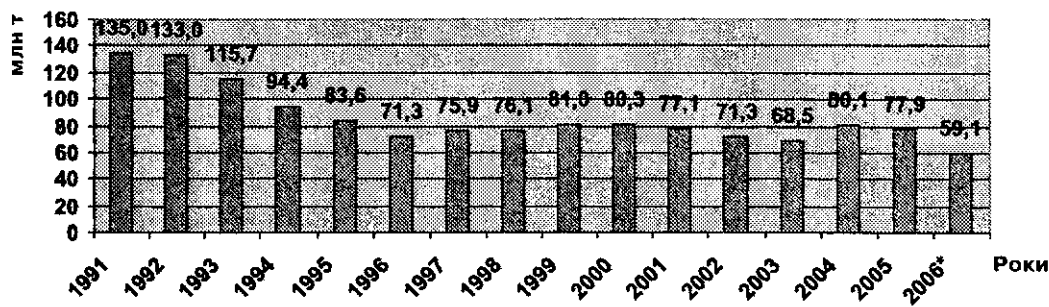
Така динаміка є наслідком того стану, в якому ні перебуває вугільна галузь України. На теперішній час в Україні функціонують 167 вугледобувних підприємств різних форм власності. Понад 30,0% шахт експлуатується понад 50 років, ступінь зношеності основних виробничих фондів (у середньому в Україні) сягає 70,0%, рівень виробничого травматизму збільшується з року в рік. У 2005 р. на підприємствах вугільної галузі було травмовано 7768 осіб, з яких 157 загинуло, за 8 місяців 2006 р. лише на підприємствах Мінвуглепрому загинуло 67 гірників. Яскравим прикладом може бути викид метану на шахті ім. Засядька (Донецька область) 20 вересня 2006 р., коли загинуло 13 гірників та було травмовано 63 шахтарі, та аварія на шахті “Суходольська-Східна” (ВАТ “Краснодонвугілля”, Луганська область) 13 серпня 2006 р., коли загинуло 8 гірників⁷.

За останні кілька років до головних причин конфліктності в соціальній сфері вугільної галузі, таких як заборгованість із заробітної плати та погіршення стану на ринках праці тих шахтарських регіонів, де

⁵НДР “Прогноз стану соціально-трудоових відносин, шляхи забезпечення їх стабільності на підприємствах вугільної промисловості в ході реформування галузі та вирішення колективного трудового спору галузевого рівня”. І етап. Науковий керівник – Іуляев В. В. – Луганськ: ДУ НДІ СТВ, 2004. – 30 с.

⁶Наша задача – забезпечити отечественной угольной продукцией потребности украинской экономики и населения (из доклада Министра угольной промышленности Украины В. Тополова на заседании коллегии Минуглепрома) // Шахтер Украины. – 2006. – № 5. – С. 4.

⁷Там же.

* січень-вересень 2006 р.

Рис. 2. Динаміка видобутку вугілля в Україні, млн т

відбувається реструктуризація шахт, додалися й інші. Так, 14 жовтня 2005 р. у м. Луганську (за ініціативою профспілок Луганської області) відбувся мітинг, на якому представники різних галузей економіки (у тому числі й вугільної) висловили своє невдоволення видатковими складовими Держбюджету України на 2006 р. За ініціативою ППВП 24 травня 2006 р. біля КМУ було здійснено акцію протесту проти збільшення цін на газ і комунальні послуги. З таких самих причин 27 травня 2006 р. було проведено Всеукраїнську акцію протесту профспілок (за активною участю представників працівників вугільної промисловості).

Отже, тенденції розвитку конфліктності в соціальній сфері вугільних підприємств залишаються незмінними, незважаючи на те, з якої причини виникають "заворушення" в шахтарських регіонах: несвоєчасна виплата заробітної плати, високий рівень виробничого травматизму, необґрунтоване підвищення тарифів на комунальні послуги тощо. І хоча в Україні відбуваються позитивні зрушення в розвитку вугільної галузі: підвищення дотацій з держбюджету, збільшення заробітної плати та своєчасна її виплата, зниження загального рівня трудової конфліктності тощо, вугільна галузь в Україні залишається галуззю із найвищим рівнем соціальної напруги і залишатиметься такою доти, доки держава не буде комплексно вирішувати соціально-економічні проблеми шахтарських регіонів.

Висновки.

1. Вугільна галузь як в Україні, так і у всьому світі була й залишається дотаційною, тому що дотації на собівартість вугілля надходили, починаючи ще з 50-х рр. минулого століття. З 1970-х рр. вугільна галузь систематично почала недоотримувати

бюджетного фінансування. Так, збитки від виробництва товарної вугільної продукції за 2004 р. становили 1,34 млрд грн, а за 2005 р. – 1,7 млрд грн. Собівартість 1 т вугільної продукції (без ПДВ) становила 272,5 грн (на 10,5% більше, ніж було заплановано).

2. Реструктуризація вугільної галузі відбувалася непродуманими шляхами та стала одним із засобів боротьби з невдоволеними шахтарями. Так, якщо за 1970 – 1995 рр. в Україні було закрито 152 збиткові шахти, то за 1996 – 2006 рр. було закрито 108 шахт переважно в Донецькій та Луганській областях, багато з яких мали на своєму балансі вугілля, якого б вистачило на кілька років безперервної роботи.

3. За останні роки відбуваються позитивні зрушення у вугільній сфері: підвищується рівень держпідтримки вугільної галузі, збільшується рівень заробітної плати шахтарів, вирішуються питання своєчасної виплати заробітної плати та забезпечення шахтарів побутовим вугіллям. Однак разом з тим немає тенденції заміни застарілого гірничого устаткування та підвищення рівня охорони праці, що тягне за собою підвищення рівня виробничого травматизму, яскравим прикладом чого може бути аварія на шахті ім. Засядька (Донецька область) 20 вересня 2006 р.

4. Причини виникнення КТС і шахтарських страйків за останні два десятиріччя постійно змінювалися: нестача продовольчих товарів, заборгованість із забезпечення населення побутовим вугіллям, заборгованість із виплати регресних позовів, низький рівень заробітної плати, низький рівень охорони праці тощо, але одна із причин – накопичення заборгованості із заробітної плати – залишалася незмінною протягом усього цього часу.